ขอพระราชทาน

ทูลเกล้าฯ ถวาย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ประวัติ
สมเด็จพระสังฆราช
(สา)

วัดราชประดิษฐ์
สถิตย์มหาสีมาราม
กรุงเทพมหานคร

(คำนำ)

ข้าพระพุทธเจ้า นาย ก. ศ. ร.
กุหลาบอายุ ๖๗ ปี ขอพระ

ราชทานพระบรมราชวโรกาศ พระราชอาญาไม่พ้นเกล้าฯ ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทานเรียบเรียงเรื่องประวัติสมเด็จพระสังฆราช วัดราชประดิษฐ์ สถิตย์มหาสิมาราม ขึ้นทูลเกล้า ทูลกระหม่อมถวายฉลองพระเดชพระคุณ ใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาท สำหรับประดับพระบาระมี เปนที่เฉลิมพระเกียรติยศ ปรากฎแก่ชาติศาสนาบ้านเมือง

สยาม ตามสมัยที่ได้ มีการพระ ศพสมเด็จพระสังฆราชพระเมรุท้อง สนามหลวง ณะรัตนโกสินทร ศก ๑๑๙ ควรมิควรแล้วแต่จะ ทรงพระมหากรุณา โปรฎเกล้า โปรฎกระหม่อม

ขอเดชะ

(คำอธิบาย)

จักลำดับประฐมวงศ์ ตระกูลบุต

เหตุอภินิหาร แห่งสมเด็จพระสังฆ
ราช (สา) ได้คัดข้อย่อความ
ออกมาจากตำรา ทางราชการ
บางชนิด แล้วได้ คิดไปไต่ถาม
วงศ์ญาติของท่าน สมเด็จพระ
สังฆราช (สา) ที่ยังมีชีวิตรอยู่
ทุกวันนี้เปนต้น ทั้งได้ค้นตำรา
ต่าง ๆ หลายอย่างมาประกอบรเข้า
ด้วยช่วยกันผะสม เปนเรื่องลำดับ
กันมามีใจความว่าดังนี้คือ :-

๕

(ข้อความเดิม)

ท่านเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ มหาโกษาธิบดีที่พระคลัง (มีนามเดิมว่าอู่) เปนเสนาบดีจัตุรสดมภ์ กรมท่า ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจ้าวอยู่หัวบรมโกษฐ์ ซึ่งเปนพระจ้าวแผ่นดินที่ ๓๓ ในกรุงศรีอยุทธยาโบราณ ถ้าจะนับตามลำดับวงศ์ตระกูล พราหมณ์รามราช

สืบมาจากกรุงศรีอยุธยาราชธานี อนุมาณ ๘๙๖ ปีเศษแล้ว เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ (ชู่) ผู้นี้ ต้องที่นับเปนวงศ์ชั้นที่ ๔

ท่านเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ (ชู่) ได้มีอนุภรรยาใหม่เปนนางพราหมณ์มณี เปนบุตรีพราหมณ์เทศชาวเมืองเพ็ชบุรี มีชื่อว่าท่านสำอาง ๆ มีบุตรีผู้หนึ่ง ชื่อท่านแย้ม ๆ ผู้นี้นับเปนชั้นที่๕ ในวงศ์

พราหมณ์รามราช และเปนบุตร ที่ ๑๑ ในท่านเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ (อู่) ท่านแย้มได้สามีชื่อนายพัน ๆ ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ตำบลบ้านกระเบื้อง ริมเชิงกำแพงนอกพระนครกรุงศรีอยุทธยา ตรงวัดยมข้ามฝั่งตวันตก

ท่านแย้มเปนชั้นที่ ๕ มีบุตร ๕ คนเปนชั้นที่ ๖ บุตรทั้ง ๕ คนนี้เมื่อถึงอนิจกรรม มีอายุศม์ไม่ต่ำ

กว่า ๙๐ ปีเศษทั้ง ๕ คน

บุตรที่ ๑ ของคุณยายแย้ม เปน หญิงชื่อศุข (คือ โยมผู้หญิงของ สมเด็จพระสังฆราช (สา) เปน ต้น) บุตรที่ ๒-เปนหญิงชื่อจัน เปนภรรยานายเดช บ้านปากคลอง บางขุนเทียนริมบ้านหม้อ บาง ตะนาวศรีแขวงกรุงเทพ ฯ บุตร ที่ ๓-เปนหญิงชื่อแจ่ม เปนภรรยา นายศุข บ้านในคลองบางขุนเทียน

ริมบ้านหม้อบางตะนาวศรี บุตร
ที่ ๔-เปนชายชื่อขุนทอง ได้ภรรยา
ชื่อเพิ้งบ้านอยู่ในกรุงเทพ ฯ บุตร
ที่ ๕-เปนหญิงชื่อคุ้ม เปนภรรยา
นายเพิ่ง บ้านในคลองบางไผ่ใหญ่
แขวงเมืองนนทบุรี รวมบุตรท่าน
แย้มฯนั้นที่ ๕ มี ๕ คนเท่านี้ ท่าน
แย้มมีอายุศม์ยืนยาวมาถึง๑๒๖ปี
จึ่งถึงอนิจกรรมล่วงชนม์ชีพไป

ท่านศุขได้สมีชื่อนายจัน บ้าน

ในคลองบางไผ่ใหญ่ แขวงเมือง
นนทบุรี ในเวลาโน้นนั้นเขาเรียก
นายจันว่า " นายจันมิลินท์ " และ
" นายจันมาลัย " (คือเปนนัก
ปราชญ์เทศมิลินท์แลมาลัย เทศ
คู่แข่งประชันซักไซร้กันไม่มีผู้ ใค
สู้ ได้) นายจันมิลินท์ผู้ นี้คือ โยม
ผู้ชาย สมเด็จพระสังฆราช (สา)

ท่านศุขชั้นที่ ๖ มีบุตร ๕ คน
เปนชั้นที่ ๗ ท่านศุขภรรยาท่านจัน

มิลินท์สามี มีบุตร ๕ คนคือ บุตรที่ ๑-เปนหญิงชื่อบวบ บ้านอยู่ในคลองบางเชน แขวงกรุงเทพ ฯ ท่านบวบผู้นี้เปนยายภรรยา ของพระยาสุตารัต (อุ่น) บุตรที่ ๒-เปนชายชื่อนายช้าง ได้เปนพระศุภรัตในรัชกาลที่ ๕ กรุงเทพ ฯ บุตรที่ ๓-เปนชายชื่อท่านสา ได้บวชเปนสมเด็จพระสังฆราชอยู่วัดราชประดิษฐ์ บุตรที่ ๔-

เปนชายชื่อนายสังข์ ได้บวชเปน
สามเณรเปรี่ยญตรี ภายหลังได้
เปนพระภิกษุสงฆ์ ได้เปนพระครู
ปลัด ในทูลกระหม่อมพระวัดบรนิ
เวศ (คือพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ยังทรงพระ
ผนวชภายหลังพระปลัดสังข์ได้เปน
สมณะทูต ออกไปกรุงลังกาทวีป
ในรัชกาลที่ ๓ กรุงเทพ ฯ กลับ
เข้ามากรุงเทพ ฯ โปรดเกล้า ฯ ให้

เปนพระสมุทร์มุนี่ พระราชาคณะวัด บวรนิเวศ บุตรที่ ๕-สุดท้องของคุณยายศุข เปนหญิงชื่ออิ่มหามี่บุตรไม่ คุณยายศุข (โยมผู้หญิงสมเด็จพระสังฆราช (สา) นั้น มี่ชนมายุศม์ได้๘๒ปีจึ่งถึงอนิจกรรม

คุณยายบวบชั้นที่ ๗ เปนบุตรที่ ๑-ของคุณยายศุข คุณยายบวบมี่บุตรชายหญิงหลายคน พระศุภ

รัต (ช้าง) ชั้นที่ ๗ เปนบุตรที่ ๒- ของคุณยายศุขนั้น พระศุภรัต (ช้าง) มีบุตรชายหญิงหลายคน คุณยายบวบแลพระศุภรัต (ช้าง) เปนพี่สาวแลพี่ชาย สมเด็จพระสังฆราช (สา) ร่วมบิดามารดาเดียวกัน แต่พระสมุทรมุนี (สังข์) และคุณยายอิ่ม ทั้งสองคนเปนน้องสมเด็จพระสังฆราช (สา) นั้น ท่านทั้งสองหามีบุตรสืบวงศ์ตระกูล

พ.าห์มณ์รามราชมาไม่

อนึ่งคุณยายแช่มชั้นที่ ๖ เปน บุตรที่ ๓-ของคุณยายแย้มชั้นที่ ๕ คุญยายแช่มชั้นที่ ๖ เปนภรรยาคุณ ตาสุข คุณยายแช่มมีบุตรหลายคน ไม่ควรจะออกชื่อ จะออกชื่อแต่ บุตรหญิงคน ๑ ชื่อท่านแตงๆ เปน ภรรยานายเรืองสิงห์ ท่านแตงมี บุตร ๙ คนไม่ควรจะออกชื่อ ควร จะออกชื่อแต่คนเดียว คือบุตร

ที่ ๖ ของท่านแต้งมารดา ท่านเรือง
สิงห์บิดา เปนชายชื่อนายเที่ยม
หรือวัณณาโภ เปนหลานสนิท
ของสมเด็จพระสังฆราช (สา) ท่าน
วัณณาโภมีบุตรชาย ๓ คน ที่ ๑-
ชื่อนายยุทธ ที่ ๒-ชื่อนายรอบ
ที่ ๓-ชื่อนายประกอบร์ และมีบุตร
ชายหญิงอีกหลายคนด้วย

ชั้นที่ ๗

สมเด็จพระสังฆราช (สา) เปน ชั้นที่ ๗ เปนบุตรที่ ๔-ของคุณยาย ศุข ไยมผู้หญิง คุณตาจันมิลินท์ ไยมผู้ชาย

เดิมสมเด็จพระสังฆราช (สา) ท่านยังเปนตรุณกุมาร ท่านได้เปน ศิษย์อาจารย์อั้น ในสำนักนี้วัดใหม่ ในคลองบางขุนเทียน ริมบ้านหม้อ บางหนาวศรีแขวงกรุงเทพ ฯ ท่าน

ได้บรรพชา เปนสามเณรมหานิกาย พร้อมกันกับพระปรีชาเฉลิม(ฉิม) บ้านบางกรวย แขวงเมืองนนทบุรี เพราะเหตุฉนี้ สมเด็จพระสังฆราช (สา.) ท่านจึ่งทรงรักใคร่นับถือ พระปรีชาเฉลิม (ฉิม) ตลอดมา จนพระปรีชาเฉลิม (ฉิม) ถึงมรณภาพล่วงชนชี่พไปก่อนท่าน

เมื่อสมเด็จพระสังฆราช (สา) เปนสามเณร ท่านเรียนพระปริญัติ

ธรรมหลายผูกแล้ว แต่อาจารย์อันบอกพระปริญัติธรรม หมดวิชาความรู้ ไม่มีครูจะบอกท่านได้ ท่านจึ่งได้ลาศึกจากสามเณร แล้วออกจากสำนักนี้วัดใหม่ ในคลองบางขุนเทียน ริมบ้านหม้อบางตนาวศรี ท่านมาอยู่บ้านของท่านตำบลบางไผ่ใหญ่แขวงเมืองนนทบุรี

ภายหลังท่านมีศรัทธาจะเรียนคัมภีร์ พระปริญัติธรรมให้แตกฉาน

ชำนิชำนาญการภาษามคธบาฬีอีก
ท่านจึ่งได้ลา บิดามารดาของท่าน
ถงมาขอบรรพชา อุปสมบทกรรม
เปนสามเณรมหานิกาย ถวายตัว
เปนอันเตวาสิกสัทธิงวิหาริก ใน
พระพิมลธรรม (พร) ๗ ได้เปน
พระอุปัฌยาจาริย์ของท่าน ในชั้น
ที่ ๒ เมื่อบวชเปนสามเณรมหา
นิกายอยู่ในสำนักนี้พระพิมลธรรม
(พร) พระราชาคณะเจ้าอาวาศน์

วัดราชบุรณะ กรุงเทพมหานคร

สามเณร (สา) บวชเปนสามเณรแล้ว ได้เล่าเรียนพระปริญัติธรรมคัมภีร์พระพุทธวจนะ แต่ท่านอาจารย์อ่อนคฤหัสถ์ บ้านอยู่น่าวัดเลียบที่ตรงท่าตะภานน้ำ ท่านอาจารย์อ่อน เปนอาจารย์บอกหนังสือขอม อยู่ที่ศาลาการบุญเรียนน่าวัดเลียบนั้น ภายหลังสามเณรสาเล่าเรียนพระพุทธวจนะแตกฉาน

แล้ว จนท่านอาจารย์อ่อนหมด
ความปรีชาชำนาญจนจะบอกต่อไป
ไม่ได้ ในทางพระพุทธศาสนา
จึ่งท่านอาจารย์อ่อนเป็นญาติกัน
กับ พระครูศิลปาโมกข์วัดบวรนิเวศ
ท่านอาจารย์อ่อนได้นำพาสามเณร
สาไปฝากแก่พระครูศิลปาโมกข์ขอ
เล่าเรียนพระพุทธวจนะ โดยคัมภีร์
ชั้นสูง โดยที่วัดเลียบไม่มีคัมภีร์ชั้น
สูงเล่าเรียนเหมือนวัดบวรนิเวศ

สามเณรสามาขอเรี่ยนพระปริญัติ ธรรมแก่พระครูศิลปาโมกข์ พระครู ศิลปาโมกข์ แจ้งความแก่ท่านว่า " สามเณรสาจะมาเล่าเรี่ยน พระปริญัติธรรม อาไศรยอยู่ในสำนักนี้ พระธรรมยุติกะนิกายนี้ไม่ได้ ด้วยผิดสำนักนี้ต่างคะติกันจะอยู่ ไม่ ได้ ถ้ามี่ศรัทธา จะมาอยู่อาไศรยเล่าเรี่ยนพระปริญัติธรรม ให้แตกฉาน ฟุ้งเฟื่องเปนลำดับต่อไปนั้น จำจะ

ต้องบวชเปนสามเณรใหม่ ใน สำนักนิ์ พระธรรมยุติกะนิกายก่อน จึ่งจะอยู่แลอาไศรย ในวัดบวรนิเวศ จะได้เล่าเรียนพระปริญัติธรรมได้" เมื่อสามเณรสาได้สดับดั่งนั้นแล้ว จึ่งมีความยินดี ที่จะยอมรับปฏิบัติ อยู่ในสำนักนิ์พระธรรมยุติกะนิกาย ด้วย ฝ่ายพระครูศิลปาโมกข์จึ่ง ได้นำสามเณรสาขึ้นไปถวายตัวต่อ ทูลกระหม่อมพระ วัดบวรวิเวศ

(คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
จ่าวยู่หัว เมื่อเวลาทรงพระ
ผนวช) ทรงรับไว้เปนอันเตวาสิก
แลสัทธิงวิหาริก ในสำนักนี้ธรรมยุติ
กะนิกาย ในวัดบน (วัดสมอราย)
ในครั้งโน้นนั้นจึ่งโปรฎเกล้า ฯ
มีรับสั่งแก่ พระภัทมุขมุนี (เกิด)
พระราชาคณะผู้ ใหญ่สำนักนี้ธรรม-
ยุติกา ให้ เปนพระอุปัทยาจาริย์

บรรพชาส :มเณรสา ๆ ได้บวชเปน
สามเณรครั้งที่ ๓ ในสำนักนี้พระ
ธรรมยุติกะนิกาย (วัดสมอราย)
(คำอธิบายว่า—พระภัทมุขมุนี
(เกิด) ผู้นี้ เปนบุตรพระยา
จ่าแสนยากร (นุ่น) ในพระ
บวรราชจ้าวมหาเสนานุรักษ์ กรม
พระราชวังบวร ฯ รัชกาลที่ ๒ กรุง
เทพ ฯ พระภัทมุขมุนีเปนพี่ชาย
ร่วมบิดามารดาเดียวกัน กับเจ้า

จอมมารดาเกษพระสนมพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบวรราชวังรัชกาลที่ ๔ กรุงเทพ ฯ เจ้าจอมมารดาเกษ เปนเจ้าจอมมารดา พระเจ้าบวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิศาลบวรศักดิ์ เจ้าจอมมารดาเกษมีอายุศม์ได้ ๙๐ ปีเศษแล้ว เดี๋ยวนี้ยังมีชีวิตรเปนปรกติมีตัวอยู่จนทุกวันนี้ด้วย)

ด้วยในสมัยโน้นนั้น พระบาท

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระผนวชแล้ว แต่ยังไม่ได้ทรงรับฉันทะ เป็นพระอุปัชฌาจารย์บรรพชาอุปสมบทกรรม สามเณรและภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระภัทมุขมุนี (เกิด) เปนพระอุปัชฌาจารย์บรรพชาสามเณรสา ในเวลาโน้นนั้นพระเถระยังมีอยู่ในสำนักนี้พระธรรมยุติกะนิกายหลายรูป

ครั้นสามเณรสา เข้ารับบรรพชา ใหม่ฝ่ายธรรมยุติกะนิกาย แล้ว จึ่งได้เข้าสอบไล่ พระคัมภีร์พระปริญัติกรรม บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เฉภาะน่าพระที่นั่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าจ้าวอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ กรุงเทพ ฯ เข้าสอบไล่พระบาฬี ในที่ประชุมใหญ่พระราชาคณะ สามเณรสาไล่ได้ ๙ ประโยค ในครั้งเดียวขณะนั้น

เปนสามะณรเปรียญตี่เอกอุ

ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าจ้าวอยู่หัว มี่พระราชคำหรัศรับสั่งให้หาสามเณร (สา) ให้เข้ามาเฝ้าน่าพระที่นั่ง แล้วทรงประเคนไตรแพรแลบริกขารต่าง ๆ เสร็จแล้ว จึ่งทรงเอื้อมพระราชหัตถ์ลูบหลังสามเณร (สา) มี่พระราชคำหรัศว่าดังนี้ " สามเณรช้างเผือกเล็ก ๆ ประหลาดอัศจรรย์ "

ภายหลังสามเณร(สา)เปรียญตรีเอกมีอายุได้ ๒๑ ปี ก็ได้อุปสมบทกรรมเปนนาคหลวง ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง ทรงมอบพระราชดำริห์ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากุฎกระหม่อมพระ วัดบน (คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระผนวช) ให้ทรงจัดการบวชสามเณรสา ใน

สำนักนี้พระธรรมยุติกะนิกาย ครั้ง
นั้นทูลกระหม่อมพระ วัดบนโปรฎ
เกล้า ฯ ให้พระเนกขัมมุนี (   )
ที่พระราชาคณะ พระเถระผู้ใหญ่
ในวัดบน   เปนพระอุปัทยาจารีย์

ครั้นอุปสมบทกรรมสามเณรสา
เปนพระภิกษุสงฆ์ พระธรรมยุติกะ
นิกายครั้งที่ ๑   ภายหลังได้มา
ญัตติจะตุต์ถะกรรมในพระอุโบสถ
มหาพัทธสิมาวัดธรรมยุติอีกครั้ง ๑

คู่สวด จะเปนพระราชาคณะรูปใด จะมีนามกรปรากฏว่าอะไร ค้นจดหมายเหตุโบราณไม่พบ ครั้นได้ถามท่านผู้หลักผู้ใหญ่ ก็ไม่ได้ความแน่นอนชัดเจนว่า ท่านผู้ใดเปนคู่สวด

ครั้นอยู่มาภายหลังไม่ช้านานสักกี่มากน้อย พระสาเปรียญตรีเอกก็ได้รับสมณะถานันดรบรรดาศักดิ์ เปนพระอมรโมฬีที่พระ

ราชาคณะวัดบวรนิเวศ ในรัชกาลที่ ๓ กรุงเทพ ฯ ๆ ๑ ฯ และ ฯ ๑ ฯ

ครั้งหนึ่งพระอมรโมฬี (สา) อาพาธและไม่สู้จะสบายในร่างกาย จึ่งได้ถวายพระพรลาศึก ต่อพระบาทสมเด็จ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ๆ โปรดพระราชทานพระบรมราชานุญาติให้ศึก ท่านก็ลาสิกขาบทออกมา ไม่ช้านานสักเท่าไรมากน้อย ท่านก็กลับเข้าไปรับ

ปฏิบัติอุปสมบทกรรมครั้งที่ ๒ ใน วัดบวรนิเวศ ในรัชกาลที่ ๔ กรุงเทพ ฯ เมื่อท่านอุปสมบทกรรมครั้งที่ ๒ นี้ พระจ้าวบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จ พระปวเรศรวริยาลงกรณ์ ทรงพระผนวชอยู่ในวัดบวรนิเวศ แต่ยังไม่ได้เปนกรมหมื่นบวรรังษีสุพันธุวงศ์ ยังดำรงเปนพระจ้าวบวรวงศ์เธอ ชั้นที่ ๒ พระองค์จ้าวฤกษ์ ๆ ได้เปนพระ

เถระ จึ่งได้เปนพระอุปัทยาจาริย์ ครั้งที่ ๒๓ ของท่านพระอมรโมฬี (สา) แต่คู่สวดบวชสมเด็จพระสังฆราช (สา) ครั้งที่ ๒๐ นี้คือพระศรีวิสุทธิวงศ์ (พั่ก) พระราชาคณะในวัดบวรนิเวศ พระศรีวิสุทธิวงศ์ (พั่ก) เปนกรรมวาจาจาริย์ ของสมเด็จพระสังฆราช (สา) ครั้นบวชสมเด็จพระสังฆราชแล้ว ไม่ช้านานสักกี่มากน้อย

พระศรีวิสุทธิวงศ์ (พั่ก) ก็ศึก
จากสมณะเพศบรรพชิต มาเปน
คฤหัสถ์ ได้เข้ารับปฏิบัติประพฤติ
ตน เปนคนทำราชการในรัชกาล
ที่ ๔ กรุงเทพ ฯ ได้เปนที่พระศรี
สุนทรโวหาร เจ้ากรมพระอาลักษณ์
ภายหลังได้เลื่อนที่ เปนพระยาศรี
สุนทรโวหาร เจ้ากรมพระอาลักษณ์
ในรัชกาลที่ ๕ กรุงเทพ ฯ พระยา

ศรีสุนทรโวหาร (พั่ก) เปนบิดา พระยาศรีสุนทรโวหาร (กระมล) เดี๋ยวนี้ เหตุนี้สมเด็จพระสังฆราช ท่านทรงรักใคร่นับถือ พระยาศรีสุนทรโวหาร (พั่ก) จนตลอด ชีวิตร ของพระยาศรีสุนทร

ครั้นท่านอุปสมบทกรรมแล้ว ไม่ช้าสักกี่มากน้อย ท่านก็ได้เลื่อนที่เปนพระราชาคณะอีก

ภายหลังได้ เปนที่พระสาศะนะ

โสภณ พระราชาคณะพิเศษอยู่ใน วัดบวรนิเวศในรัชกาลที่ ๔ กรุงเทพ ฯ ภายหลังพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างวัดราชประดิษฐสถิตยมหาสีมาราม เสร็จแล้ว จึ่งได้ทรงอาราธนาพระสาสนะโสภณ (สา) ให้เป็นเจ้าอาวาศครองวัดราชประดิษฐ์

ครั้นในรัชกาลที่ ๕ กรุงเทพ ฯ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า

อยู่หัว ทรงสถาปนาเลื่อนตำแหน่งยศขึ้น มีนามกรปรากฏว่าดังนี้ " พระสาสนะโสภณ วิมลญาณสุนทรบวรสังฆนายก ตรีปิฎกวิทยาคุณาลังการะวิสุทธิ์ ธรรมวรยุติกะคุณาภิสัมมานิปาโมกษ์ " ที่พระธรรมวโรดม เจ้าคณะรองฝ่ายใต้ มีนิตยภัตร์ราคาเดือนละ ๖ ตำลึง มีถานานุศักดิ์ควรตั้งถานานุกรมได้ ๘ รูปทรงตั้งพระ

สาสนะโสภณ ที่พระธรรมวโรดม แต่ณวันศุกรเดือน ๘ บุรพาสาธ แรม ๘ ค่ำปี่วอกจัตวาศก พระพุทธศักราช ล่วงแล้วได้ ๒๔๑๕ พรรษา เปนวันที่ ๑๓๑๖ วัน ในรัชกาลที่ ๕ กรุงเทพฯ

ภายหลังทรงเลื่อนพระสาสนะโสภณที่พระธรรมวโรดม เปนสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ สมเด็จพระราชาคณะเจ้าคณะใหญ่ ฝ่าย

เหนือ ตามตำแหน่งที่สมเด็จพระ
อริยวงษาคตะญาณ มีนิตะภัตร
ราคาเดือนละ ๗ ตำลึง เพิ่มถานา
นุศักดิ์ ตั้งถานานุกรมได้ ๑๐ รูป
จารึกนาม ลงในแผ่นสุพรรณบัตร
พระราชทานสุพรรณบัตร แต่ณวัน
พุฒเดือนสี่แรมแปดค่ำปีเถาะเอกศก
พระพุทธศักราช ล่วงแล้วได้
๒๔๒๒ พรรษา เปนวันที่๔๑๓๑
วันในรัชกาลที่ ๕ กรุงเทพ ฯ

ภายหลังทรงเลื่อนสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ให้มีอิศริยยศใหญ่ยิ่งขึ้นไป มีนามตามที่จารึกไว้ในสุพรรณบัตรว่าดังนี้ " สมเด็จพระอริยวงษาคตะญาณ สุขุมธรรมวิธานธำรง มหาสังฆปรินายก ตรีปิฎกพากุสโลภาศ ปรมินทรมหาราชหิโตสัมปทาจารย์ ปุสสเทวาภิธานสังฆวิสุทธิ ปาวจนุตมสาสนะโสภณ วิมลศีลสมาจาร

วัดรพุทธสาสนิกะบริสัชคารวสถาน วิจิตระปฏิภาณพัฒนะคุณ อดุลย คัมภิร์ญาณสุนทร มหาอุดรคณาฤศร บวรสังฆารามคามวาสีอรัญวาสี" สถิตยที่วัดราชประดิษฐ์ สถิตยมหาสิมารามวรวิหาร พระอารามหลวงเปนใหญ่ฝ่ายเหนือ มีนิตยภัตรราคาเดือนละ ๑๐ ตำลึง มีถานานุศักดิ์ ควรตั้งถานานุกรมได้ ๑๒ รูป จารึกนามลงในสุพรรณ

บัตร พระราชทานพระสุพรรณบัตร แต่ณวันที่ ๒๐ มินาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ พระพุทธศักราชล่วงแล้วได้ ๒๔๓๔ พรรษา เปนวันที่ ๔๕๓๑ วัน ในรัชกาลที่ ๕ กรุงเทพ ฯ

ภายหลังทรงเลื่อนตำแหน่งยศใหญ่ยิ่งยอดเอกอุ เลื่อนสมเด็จพระอริยวงษาคตญาณ (สา) เปนสมเด็จพระสังฆราช (ฯลฯ)

(คือเจ้าประคุณพระสังฆราช) มี่
ถานานุศักดิ ควรตั้งถานานุกรมได้
๑๖ รูป มี่นิตยภัตรราคาเดือนละ
๑๒ ตำลึ่ง เปนสมเด็จพระสังฆ
ราช มหาประธานาธิบดี่สงฆ์เปน
พระประธาน ในสมณมณฑลทั่ว
พระราชอาณาเขตรสยาม พระนาม
จาริ่ก ลงในแผ่นพระสุพรรณบัตร
แล้วพระราชทาน พระสุพรรณบัตร
แต่ณวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน รัตน

โกสินทรศก ๑๑๒ ตรงกับจุฬ ศักราช ๑๒๕๕ ปีมะเมียเบญจศก ตรงกับพระพุทธศักราชล่วงแล้วได้ ๒๔๓๖ พรรษา เปนวันที่๙๑๕๐ วัน แต่บูลพระราชพิธีบรมราชา ภิเศก ในรัชกาลที่ ๕ กรุงเทพ มหานคร

สมเด็จพระสังฆราช (สา) ได้ ทรงรับตำแหน่งที่ สมเด็จพระสังฆ ราชมาได้ ๘ปี สมเด็จพระสังฆ

ราช (สา) ประชวรพระโรคบิด
มาตั้งแต่วันที่ ๓๐ ธันวาคม รัตน
โกสินทรศก ๑๑๘ ครั้นต่อวันนั้น
มา พระโรคกลายเปนพระโรคชรา
ภาพไป ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระ
จ้าวอยู่หัว ทรงพระปริวิตกมาก
ด้วยเปนพระกรรมวาจาจาริย์ ของ
พระองค์ท่าน จึ่งได้พระราชทาน
แพทย์หมอหลวง ไปรักษาพะยา
บาล แล้วหาแพทย์หมอชเลยศักดิ์

มารักษาบ้าง   แพทย์ทั้งหลายก็ได้
ประกอบปร์พระโอสถ ถวายให้เสวย
พระฮาการก็หาคลายไม่   มีแต่ทรง
แลจะซุดหนักลงไปทุกวัน   ครั้นถึง
วันที่ ๑๑ มกราคม รัตนโกสินทร
ศก ๑๑๘ เวลา ๘ ทุ่ม ๒๐ นาที
สมเด็จพระสังฆราช (สา)   สิ้น
พระชนม์ ๆ ได้ ๘๘ พรรษา   นับ
โดยจันทรคติมาศโคจร   ถ้าจะนับ

โดยสุริยคติโคจร ก็คงเปน ๘๗ พรรษาเศษ

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๒ มกราคม ร,ศ, ๑๓๘ เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเครื่องขาวล้วน แลพระราชวงศานุวงศ์ที่เปนอันเตวาสิก แลสัทธิงวิหาริกทรงพระภูษาขาวล้วนทั่วกัน

เสด็จพระราชดำเนิรมาพระราชทาน น้ำสรงพระศพสมเด็จพระ

สังฆราช เปนลำดับกันต่อไปทั้ง
จ้าวนายขุนนาง พระสงฆ์เปนอันมาก
เจ้าพนักงานแต่งพระศพ
เสร็จแล้ว จึ่งเชิญพระศพลงใน
พระลองใน พระบาทสมเด็จ
พระจ้าวอยู่หัว พระราชทานทาง
สกลามตลอมพอก เปนเกียรติยศ
แก่ศพสมเด็จพระสังฆราช แล้ว
เชิญพระลองในโกษฐ์มาตั้ง บน
แท่นแว่นฟ้า ๒ ชั้น ประกอบ

พระโกษฐกุดั่นน้อย ห้อยเสวตร ฉัตร ๓ ชั้นเบื้องบนโกษฐ แล้ว แวดล้อมด้วยเครื่องสูง ตามธรรม เนียม แล้วพระราชทานเครื่องประ โคมพระศพ สังข์ แตรงอน แตร ลำโพง กลองชะนะแดง ๑๐ คู่ จ่าปี่ ๑ จ่ากลอง ๑ เปนพระ เกียรติยศ อย่างพระศพพระองค์ เจ้าสามัญ

ครั้นอยู่มาถึงกาลสมัยหนึ่ง จึ่ง

พระบาทสมเด็จพระจ้าวอยู่หัว ใน รัชกาลปัตยุบันนี้ ทรงพระราช อนุสรคำนึงรำพึงถึง พระคุณา นุคุณอุปการ แห่งสมเด็จพระสังฆ ราช อันเปนพระบรมราชหิโตปะ ธ์มปะทาจาริย์ นับเนื่องว่ามีคุณู ปะการอันยิ่งส่วนหนึ่ง จึ่งสมควร ที่จะพระราชทาน พระเกียรติยศอัน พิเศษ ให้พระศพสมเด็จพระสังฆ ราช ได้พระราชทานเพลิง ณะพระ

เมรุพิมานแลพระเมรุมณฑป ท้อง
สนามหลวงครั้งนี้ด้วย จึ่งทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีกำ
หนด งานพระศพสมเด็จพระสังฆ
ราชดังนี้

วันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ รัตนโก
สินทรศก ๑๑๙ เวลาย่ำรุ่งแล้ว
เจ้าพนักงาน จะได้เชิญพระโกษฐ์
พระศพสมเด็จพระสังฆราช แต่
ตำหนักในวัดราชประดิษฐ ขึ้นตั้ง

เหนือราชรถ ในราณราชประเพณี ตั้งกระบวนแห่ทระเตรียมไว้ พร้อม ที่น่าวัดราชประดิษฐ ครั้นเวลาเช้า ๒ โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระ จ้าวอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนิร ทางรถพระที่นั่งเทียมม้าเทศ เสด็จ จากพระบรมมหาราชวัง ไปสู่พระ เมรุ ทางประทับพระพลับพลายก ด้านเหนือแห่งพระเมรุแล้ว เจ้า พนักงานจะได้ดำเนินกระบวนแห่พระ

ศพสมเด็จพระสังฆราชมาตาม ถนน
สนามไชย แลถนนสนามหลวง
เลี้ยวถนนราชินีมาสู่พระเมรุ หยุด
รถพระศพน่าพระเมรุแล้ว จะได้
เชิญพระโกษฐ ขึ้นตั้งบนยานมาศ
สามลำคาน แห่เข้าเวียนพระเมรุ
สามรอบแล้ว เชิญพระโกษฐขึ้น
สู่พระเมรุมณฑป ประดิษฐาน
เหนือแท่นแว่นฟ้า ภายใต้เสวตร
ฉัตรสามชั้น แวดล้อมไปด้วย

เครื่องสูงตามบรรดาศักดิ์ มีการมะโหระศพสมโภชตามธรรมเนียม

รุ่งขึ้นณวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๑๙ เวลาบ่าย เจ้าพนักงาน จะได้เชิญพระโกษฐพระศพสมเด็จพระสังฆราช ลงจากแว่นฟ้า มาตั้งตรางที่พระราชทานเพลิง เชิญพระลองขึ้นตั้งแล้ว เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะได้เสด็จ

พระราชดำเนิรมา พระราชทาน
เพลิงพระศพสมเด็จพระสังฆราช

รุ่งขึ้นณะวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๑๙ เวลาเช้าย่ำรุ่งเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะได้เสด็จพระราชดำเนิรมา ทรงเก็บพระอัฐิสมเด็จพระสังฆราช บรรจุไว้ ในพระเจดีย์ฐานศิลา แต่เจ้าพนักงานจะได้เชิญพระเจดีย์ศิลา ที่บรรจุพระอัฐิ

และพระอังคาร สมเด็จพระสังฆราช ขึ้นตั้งบนพระราชยานกงแห่ไปส่งณะตำหนัก ในวัดราชประดิษฐ์สถิตยมหาสิมาราม

การแต่งกายในงานพระศพสมเด็จพระสังฆราชครั้งนี้ ทรงพระกรุณโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ บรรดาที่เปนอันเตวาสิก และสัทธิงวิหาริก

(ลูกศิษย์) สมเด็จพระสังฆราช นั้น ข้าวนายทรงพระภูษาแลฉลอง พระองค์ขาวล้วน ขุนนางนุ่งผ้า แลสรวมเสื้อขาว ประดับเครื่อง ราชอิศริยาภรณ์ ตามที่ตนได้รับ พระราชทาน

ส่วนพระราชวงศานุวงศ์ และข้า ราชการ ที่หาได้เปนศิษย์สมเด็จ พระสังฆราชไม่นั้น เมื่อวันชัก พระศพแลวันเก็บพระอัฐิ แต่งกาย

ครึ่งยศทั่วไป เว้นไว้แต่วันพระ
ราชทานเพลิงนั้น ฝ่ายทหารแต่ง
กายเต็มยศ ทั้งจ้าวนายขุนนาง
ฝ่ายพลเรือนนั้น จ้าวนายทรงพระ
ภูษาลายเขียนทอง ทรงฉลองพระ
องค์ยศขาวคาดสำรดทอง ข้าราช
การพลเรือนนุ่งสองปักลาย สรวม
เสื้อยศขาว คาดเสื้อครุยหรือสำรด
ทอง สรวมเครื่องราชอิศริยาภรณ์

จุฬิประวัติสังเขป

สมเด็จพระสังฆราชวัดราชประดิษฐ
สรุปรวบยอดย่อ ๆ
พอเปนสังเขปว่าดังนี้

เดิมสมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราชประดิษฐ์ สถิตยมหาสิมาราม กรุงเทพ ฯ ท่านได้บรรพชาเปนสามเณรมหานิกายครั้งที่ ๑ อยู่ในสำนักนิ์พระอาจาริย์ (อัน) สมภาร

วัดใหม่ในคลองบางขุนเทียน ริม บ้านหม้อบางตะนาวศรี แขวงกรุง เทพฯ พระอาจาริย์ (อ้น) เปน ประชุมอุปัทยาจาริย์ สามเณรครั้ง ที่ ๑ แล้วท่านลาศึกจากสามเณร ไปอยู่บ้านของท่าน ที่บางไผ่ใหญ่ แขวงเมืองนนทบุรี ภายหลังท่าน มีศรัทธาเข้ามารับปฏิบัติ บรรพชา เปนสามเณรมหานิกายครั้งที่ ๒ อยู่ ในสำนักนี้ พระพิมลธรรม (พร)

พระราชาคณะเจ้าอาวาศน์ วัด ราช
บุรณะ (วัดเลียบ) ในกำแพงพระ
นครกรุงเทพ ฯ พระพิมลธรรม
(พร) เปนพระอุปัชฌาจาริย์สาม
เณรครั้งที่ ๒ แล้วภายหลังท่าน
ได้ไปบรรพชา เปนสามเณร
ธรรมยุติกะนิกายครั้งที่ ๓ อยู่ใน
พระสำนักนี้พระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าจ้าวอยู่หัว แต่ยังทรงพระ
ผนวชอยู่วัดบน (สมอราย) กรุง

เทพมหานคร พระภัทมุชมุนี (เกิด) พระราชาคณะเปนพระเถระธรรมยุติกะนิกาย ท่านเปนพระอุปัทยาจาริย์สามเณรครั้งที่ ๓ ของท่าน (คำอธิบายว่า—พระภัทมุชมุนี (เกิด) ผู้นี้ เปนบุตรพระยาจ่าแสนยากร (นุ่น) ในพระบวรราชจ้าวมหาเสนานุรักษ์กรมพระราชวังบวรฯ รัชกาลที่๒ กรุงเทพฯ พระภัทมุชมุนี (เกิด) ผู้นี้ เปนพี่ชาย

ร่วมบิดามารดาเดียวกัน กับเจ้าจอมมารดาเกษ ในพระเจ้าวบวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิศาลบวรศักดิ์ เจ้าจอมมารดาเกษ ยังมีชีวิตรอยู่จนทุกวันนี้มีอายุศม์ได้ ๘๐ ปีเศษแล้ว

พระภัทมุขมุนี (เกิด) เปนพระอุปัทยาจาริย์ของท่านนั้น เพราะในเวลาโน้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าจ้าวอยู่หัว ทรงพระผนวชยังไม่ได้ทรงรับฉันทะ เปนพระอุปั๊ช

ฌาย์ ด้วยพระเถระธรรมยุติกะนิกายยังมีอยู่มาก

ครั้นเมื่ออายุศม์ของสมเด็จพระสังฆราช (สา) ได้ ๒๑ ปี พระบาทสมเด็จ พระนั่งเกล้าจ้าวอยู่หัวทรงพระมหากรุณาโปรฎเกล้าฯ ให้สามเณรสาเปรียญตรีเอก ๙ ประโยค บรรพชาอุปสมบทกรรมเปนพระภิกษุสงฆ์ ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระ

บรมมหาราชวัง โปรดเกล้าฯให้บวชเปนนาคหลวง ทรงมอบพระราชดำริห์ให้ สมเด็จพระจ้าวน้องยาเธอจ้าวฟ้า ทูลกระหม่อมพระองค์ใหญ่ในวัดบน (คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าจ้าวอยู่หัว ยังทรงพระผนวช) ทรงจัดการบวชสามเณรสา ในสำนักนี้ธรรมยุติกะนิกาย ครั้งนั้นทูลกระหม่อมพระวัดบน โปรดเกล้าฯ ให้พระเนก

ขัมมุนี่ที่พระราชาคณะ พระเถระ
ผู้ใหญ่ ในสำนักนี้ธรรมยุติกะ
นิกายเปนพระอุปัทยาจาริย์ บวช
สามเณรสาเปนพระภิกษุสงฆ์ ธรรม
ยุติกะนิกายครั้งที่ ๑

แต่คู่สวดเมื่อบวชสามเณรสาเปน
พระภิกษุสงฆ์ครั้งที่ ๑ นั้น จะเปน
พระราชาคณะรูปใด จะมีนามกร
ปรากฏว่าอะไร ค้นจดหมายเหตุ
โบราณไม่พบ ครั้นได่ถามท่าน

ผู้หลักผู้ใหญ่ ก็ไม่ได้ความแน่นอนชัดเจนว่า ท่านผู้ใดเปนคู่สวด

ครั้นเมื่อพระสาได้เปนพระอมรโมฬี ที่พระราชาคณะในรัชกาลที่ ๓ แล้ว ท่านถวายพระพรลาศึกในรัชกาลที่ ๓ ครั้นในรัชกาลที่ ๔ ท่านได้กลับอุปสมบทกรรมอีก เปนครั้งที่ ๒ ครั้งนี้พระจ้าวบรมวงศ์เธอกรมสมเด็จ พระปวเรศร์วริยาลงกรณ์ ทรงพระผนวชอยู่วัดบวร

นิเวศ แต่ยังไม่ได้เปนกรมหมื่นบวรรังษีสุพันธุวงศ์ ยังคงเปนพระจ้าวบวรวงศ์เธอชั้นที่ ๒ พระองค์จ้าวฤกษ์ ๆ ได้เปนพระอุปัทยาจาริย์ครั้งที่ ๒ ของสมเด็จพระสังฆะราช (สา)

แต่คู่สวดบวชสมเด็จพระสังฆราชสาครั้งที่ ๒ นี้คือ พระศรีวิสุทธิวงศ์ (พั่ก) พระราชาคณะในวัดบวรนิเวศ พระศรีวิสุทธิวงศ์ (พั่ก)

เปนกรรมวาจาจาริย์ ของสมเด็จ
พระสังฆราช (ศา) ครั้นบวช
สมเด็จพระสังฆราชแล้ว ไม่ช้านาน
สักกี่มากน้อย พระศรีวิสุทธิวงศ์
(ฟั่ก) ก็ศึกจากสมณะเพศบรรพชิต
มาเปนคฤหัสถ์ได้เข้ารับปฏิบัติ ประ
พฤติตน เปนคนทำราชการใน
รัชกาลที่ ๔ กรุงเทพ ฯ ได้เปนที่
พระศรีสุนทรโวหาร เจ้ากรมพระ
อาลักษณ์ ภายหลังได้เลื่อนที่เปน

พระยาศรีสุนทรโวหาร เจ้ากรมพระอาลักษณ์ในรัชกาลที่ ๕ กรุงเทพ ฯ พระยาศรีสุนทรโวหาร (ฟัก) ผู้นี้เปนบิดาพระยาศรีสุนทรโวหาร (กระมล) เดี๋ยวนี้ เหตุนี้สมเด็จพระสังฆราช ท่านทรงรักใคร่นับถือพระยาศรีสุนทรโวหาร (ฟัก) จนตลอดชีวิตร

ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้เรียบเรียงเรื่องประวัติ สมเด็จพระสังฆราช

มาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายครั้งนี้ โดยมีสติปัญญาอันน้อย แม้ว่าผิดพลั้งขาดเหลือเกินประการใด พระราชอาชญาไม่พ้นเกล้าฯ ข้าพระพุทธเจ้า ๆ ขอพระราชทาน พระบรมราชเดชานุภาพ พระบาระมีเปนที่ปกเกล้า ปกกระหม่อมเปนที่ร่มเย็นที่พึ่งต่อไปด้วย ควะมิควรแล้วแต่จะทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า โปรดกระหม่อม ขอเดชะ

(เซ็น) ข้าพระพุทธเจ้านายกุหลาบ

